

تربیت در نهج البلاغه

چند مقاله تا پایان سال به عرضه کلیاتی در این امر توفیق یابم.

دکتر علی قائمی

در معرفی نهج البلاغه

نهج البلاغه نام کتابی است که در آن بخشی از محصولات اندیشه‌ها و ذهنیت‌های انسانی والا، مولود کعبه، بزرگ‌مرد حرب و محراب، امام همام امیرالمؤمنین، علی - علیه‌السلام - گرد آمده است. او حدود چهارده و نیم قرن قبل در سرزمین وحی در مکه معظمه، در خانه کعبه به دنیا آمد و در سال چهلیم هجری در مسجد کوفه، در حین ادای نماز صبح به شهادت رسید.

این کتاب که پس از حدود سه و نیم قرن از گذشت زمان شهادت او توسط فخرالمحققین ملقب به شریف رضی، یا سید رضی، قریب سال‌های ۴۰۰ هجری گردآوری و تدوین شده، شامل سه بخش است:

۱- بخش خطبه‌ها شامل قسمت‌هایی از سخنرانی‌ها و خطبه‌های امام در جمعه‌ها و جماعات است که در نهج البلاغه سید رضی ۲۴۱ خطبه ثبت شده است. البته در برخی از

سال ولایت است و سال منسوب به امام امیرالمؤمنین - علیه‌السلام - نخستین مظلوم جهان بشری که قدرش در طول مدت دوران امامتش مجهول بود و در عصر ما، و حتی در جامعه شیعی ما نیز هنوز آن چنان که بایسته است شناخته شده نیست.

از من خواسته شده است به میمنت این سال فرخنده اشاراتی در امر تربیت از دید مولایمان، و بر اساس یادگار زنده و جاویدش نهج البلاغه داشته باشم. این دعوت را با دیده منت پذیرفتم، به‌ویژه که بیش از ده سال است درس تربیت در نهج البلاغه را در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای علوم تربیتی بر عهده دارم. مشکلم در این عرصه آن است که میدان سخن وسیع و زمینه عرضه و ارائه بحث به علت محدودیت صفحات مجله محدود است. در عین حال سعی دارم طی

اسم اعظم خداوند، با تَلَاؤُ عَقْلِي و جامع در آیات و کمالات و عصمت معرفی کرده‌اند.

تاریخ، او را خاشع‌ترین عابدان، فرزانه‌ترین ساجدان، عاشق‌ترین عارفان، دلسوخته‌ترین مصلحان، متعهدترین مربیان، دلسوزترین معلمان، فداکارترین تحقق‌بخش ارزش‌های انسانی، سرسخت‌ترین مبارزان برای احقاق و احیای حق، پاسدارترین سربازان برای اسلام و مجاهدترین انسان‌ها برای حفظ شرف دینی و انسانی معرفی می‌کند و جز شخص پیامبر همتایی برای او نمی‌شناسد.

او مرد علم بود، مرد مبارزه و حماسه بود، شجاع‌ترین افسر جنگ و ستاره درخشان عرصه کارزار بود. تاریخ او را عاطفی‌ترین سیاستمداران، بلیغ‌ترین داعیان حق و الگوی پیام‌رسانی معرفی می‌کند. مرد عدالت بود، و مرد جهاد و زهد و تقوا، بنده حق بود و نماد اخلاص و ایثار، مدافع مظلوم بود و خصم ستمکار، هم‌نوا با ناله‌های شب زنده‌داران بود و هم‌درد و هم‌بازی یتیمان.

شبلی شمیل آن پیشوای مکتب مادی می‌نویسد: "امام علی بن ابیطالب، بزرگ بزرگان، یکتا نسخه هستی که نه در شرق و نه در غرب، نه در گذشته و نه در امروز صورتی همانند او دیده نشده است." و بوعلی سینا گوید که او مرکز حکمت، فلک حقیقت، خزانه عقل، ولی الله الاعظم و در بالاترین مقام علو بود.

علی ثمره تربیت پیامبر است. از خردسالی به علت فقر پدر در خانه پیامبر رشد یافت و خود در نهج البلاغه فرماید: در کودکی ام او مرا در کنار خود داشت، مرا به سینه‌اش می‌چسبانید و بوی خوش خویش را به من می‌بویاند. بعدها نور وحی و رسالت او را می‌دیدم و بوی نبوت او را می‌بوییدم... و پیامبر به من فرمود: تو می‌شوی

مجموعه‌های دیگر رقم از این بیش‌تر است که انتساب آن‌ها به امام از دید برخی از صاحب‌نظران مورد تأمل و تردید است.

۲- بخش نامه‌ها و مراسلات امام که مرحوم سید رضی حدود ۷۹ نامه آن را ثبت کرده است. این نامه‌ها از سوی امام برای برخی از سران، والیان و استانداران، و یا دوستان و دشمنان نگاشته شده و حاوی دیدها و نظریات ارزنده او در امور مربوط به واقعیت‌ها و معنویت‌هاست.

۳- بخش کلمات حکمت‌آمیز و یا کلمات قصار امام که اغلب آن‌ها شامل عباراتی کوتاه ولی نکته‌آموز و سرشار از حکم و مواظط است و مرحوم سید رضی تا ۴۸۰ مورد آن را ذکر کرده است.

نکته در خور توجه این است که این خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها به صورت کامل ضبط و ثبت نشده‌اند و معمولاً بخشی از خطبه‌ها و یا نامه‌ها در اختیار است. این امر بدان خاطر است که مردم آن روزگار به ثبت و ضبط سخنان امام و حفظ مواریث علمی و فرهنگی قادر نبوده و نکوشیده‌اند همه سخنان او را به نسل بعدی منتقل سازند. از سوی دیگر مرحوم سید رضی نیز از میان مجموعه‌های خطب و مراسلات قسمت‌هایی از آن را گلچین و در قالب این کتاب تدوین کرده است.

یادی از امام علی - علیه السلام -

بد نیست در بخش آغازین این سلسله از مقالات یادی از امام امیرالمؤمنین کرده و او را نیز معرفی کنیم. علی کیست؟ فرزند ابوطالب و از نسل عبدالمطلب پسر عم و داماد پیامبر خاتم - صلی الله علیه و آله - امین پروردگار، وصی رسول خدا و حجت رب بر خلائق اوست. او را

مقدس، همانند قرآن حفظ کرده و منبع بحث و اظهار نظر خویش قرار داده‌اند.

چه بسیار از رهبران و مدیران جوامع که با استفاده از محتوای نهج البلاغه خطوط سیاسی خود را سامان داده و از مفاهیم والای آن بهره گرفته‌اند. این امر بدان خاطر است که عبارات و کلمات امام حکایت از افکار بلند دارد که کسی جز از طریق وحی نمی‌تواند بدان پایگاه سخن براند. حق این است که خود فرمود: "به راستی او فرمانروای سخن بود، ریشه‌های کلام از وجودش نشأت گرفته و شاخه‌ها و برگ‌هایش از بدنه او گسترده و رویده شده است."

نهج البلاغه کتابی تفسیر گونه بر مبنای آگاهی امام از تأویل و تنزیل قرآن است. به گفته سید رضی کلام علی - علیه السلام - برگرفته از علم الهی است و در آن رشحه‌ای از نسیم جان‌پرور سخنان پیامبر - صلی الله علیه و آله - است. در واقع کلام وحی است که با واسطه پیامبر و از کانال قرآن به علی رسیده است. به همین خاطر نهج البلاغه را اخ القرآن (برادر قرآن) و نیز ابن القرآن (فرزند

آنچه را که من می‌شنوم و می‌بینی آنچه را که من می‌بینم، با این تفاوت که تو پیامبر نیستی، ولی وزیر و جانشین منی..."

او فریادگر تاریخ، اعلم و اعدل و اقاضای امت بود و پیامبر مقام او را در رابطه با خود همانند مقام هارون نسبت به موسی معرفی کرد. و هم فرمود: "من و علی از شجره واحدیم و دیگران از شجره‌ای دیگر. گوشت او گوشت من و خون او خون من است..." و با این همه عده‌ای از ترس عدالت و تقوای علی - علیه السلام - پس از وفات پیامبر به پیکار با او پرداخته، او را از سیاست دور داشتند و با این ستم دنیای اسلام را از برکت وجود زمامداری صالح و معصوم محروم نمودند.

اهمیت نهج البلاغه

نهج البلاغه کتابی است مهم و تالی قرآن، که بیش از ده قرن است در جامعه بشری ظهور و حضور دارد و تقریباً به همه زبان‌های مهم دنیا ترجمه شده و مورد استفاده و استناد دانشمندان و صاحب‌نظران است. عده‌ای آن را به عنوان کتابی

قرآن خوانده‌اند.

نهج البلاغه جوششی از فیض پروردگار در ذهنیت امام علی است. پیش از قرآن کسی این گونه سخنان را بر زبان جاری نساخته و پس از قرآن نیز کسی این گونه سخن نگفته است. کتابی است پر بار، همانند قرآن که مورد استفاده ادبا، عرفا، سیاستمداران، مربیان، صاحبان رأی و نظر و حتی علمای طبیعی دان، و فلاسفه و نکته پردازان است.

مباحث آن

این که محتوای نهج البلاغه شامل چه چیزهایی است باید گفت کتابی به ظاهر محدود و همانند قرآن کم حجم است، ولی با شیوه مزجی (مثل شیوه قرآن) تهیه شده و از هر عبارت آن نکته‌هایی می‌توان استخراج کرد. این سخن و ادعای گزافی نیست که بگوییم عبارات آن دارای بطن و برای هر بطن آن نیز بطن‌هاست. سرفصل‌های مباحث نهج البلاغه عبارتند از:

۱- مباحث مربوط به توحید: شامل معرفی خدا، صفات و اسم‌های باری تعالی، نعت و عرفان او، وصف جلال و جمال او، تنزیه او از صفات زاید بر ذات، رابطه او با خلق و...

۲- بحث مربوط به ارسال رسل: شامل فلسفه نبوت، بعثت پیامبر اسلام، صفات انبیاء، وظایف و مسؤولیت‌هایشان، جو و شرایط زمان آنان، معرفی قرآن کتاب خدا، اهمیت و اثربخشی‌های آن و...
۳- مسأله مرگ و معاد: برزخ و حشر و نشر، حساب‌رسی‌ها، صراط و میزان پاداش و کیفر، دادگاه خدایی، وضع پاکان و نیکان، بهشت و دوزخ، مسأله خلود و...

۴- آفرینش پدیده‌ها: خالقیت خدا، آفرینش آسمان و زمین، کرات آسمانی، زیبایی‌ها و درخشندگی‌هایش، آفرینش زمین، کوه و درخت، دریا و صحرا، جانوران، گیاهان، انسان، فرجام آن‌ها و...

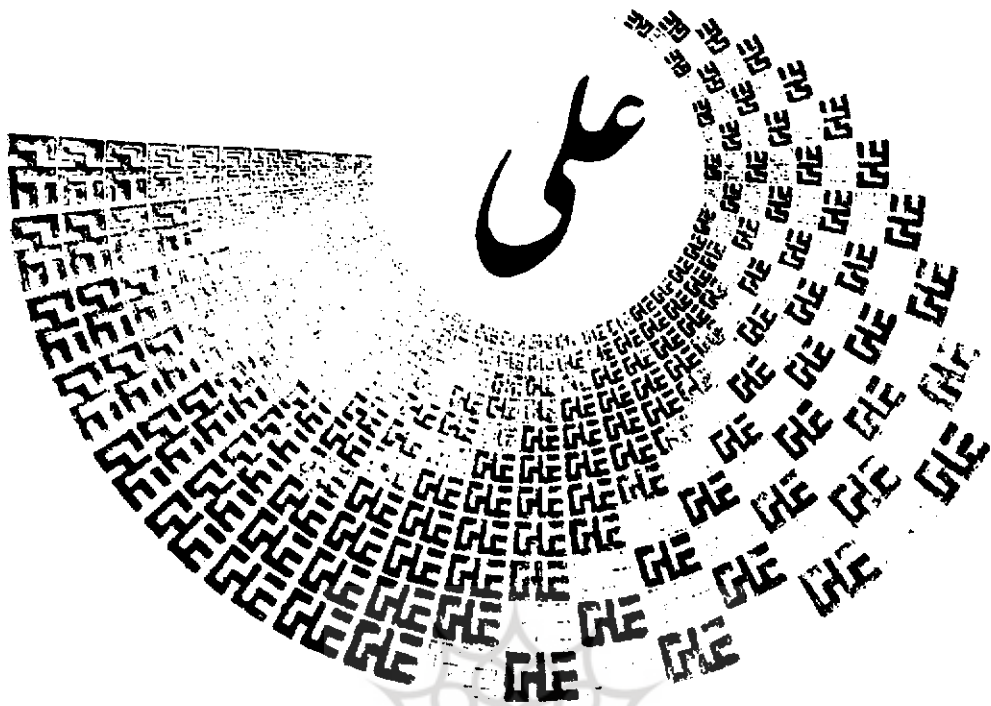
۵- شگفتی‌های آفرینش: در آسمان‌ها، در حیوان، در گیاهان، در انسان، بدایع آفرینش، ظرافت‌ها در خلقت، شکوه کائنات، جهان هستی و...

۶- واقعیت‌های جامعه بشری: شامل واقعیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، رابطه انسان با واقعیت‌ها، اتخاذ مواضع لازم در ارتباط با دنیا و پدیده‌های آن و...

۷- زمامداری و رهبری: صفات و شرایط زمامدار، مسؤولیت‌های او در قبال خدا و خلق، روابط متقابل مردم با هیأت زمامدار، زندگی رهبر، صلح و جنگ، فرماندهی، اداره جامعه، کنترل و نظارت و...

۸- علوم و فنون: کار و صنعت، اتقان در کار، ابداع و اختراع، وظیفه‌شناسی، احساس مسؤولیت در آن، توسعه علوم و فنون ضمن اکتساب آن، دانش‌افزایی و...

۹- مسؤولیت و تکلیف انسان: معنی و مفهوم زندگی، مقصد حیات، مفهوم عبودیت، وظایف آدمی در قبال خانواده و جامعه، ظالم و مظلوم،

حق و باطل، مجرمان و ابرار، و...

گویی از ضمیر ما سخن می‌گوید و روان مضطرب ما را آرام می‌کند. ذهن جست‌وجوگر آدمیان را بیدار و آنان را از منشاء زلال حقایق و اسرار سیراب می‌سازد. کتاب شرف است، نامهٔ عدالت است، فرمان حق است، سند هدایت است، معرف حق و زندگی است، آموزندهٔ راه و رسم چگونه زیستن است.

با این که خطبه‌ها و نامه‌ها به صورت کامل ثبت و ضبط نشده‌اند در حد خود از جامعیت و شمولی برخوردارند که ما در بحث‌های بعدی به آن‌ها خواهیم پرداخت. آنچه برای ما در این بحث مهم است بعد تربیتی نهج‌البلاغه است که موضوع بحث‌های آیندهٔ ما خواهد بود.

۱۰- ملاحم و آینده‌بینی‌ها: که در آن از تحولات آینده و تبدلات مربوط به شرایط بعدی جهان سخن می‌گوید و حتی خبر از حجاج در آینده می‌دهد و از خیانت‌های او سخن دارد.

ویژگی‌های سخنان علی:

سخنان علی - علیه‌السلام - از خصایص و ویژگی‌هایی برخوردار است که اهم آنها عبارتند از: فصاحت و بلاغت، شسورانگیزی و حماسه‌آفرینی، دعوت کردن به خدا و معنویت و فضیلت، هادی راه سعادت بودن، جهت دهنده‌گی به شرافت و تقوا، طرف خطاب قرار دادن ناس، بیانی تفسیرگونه از قرآن داشتن، نو و بدیع بودن سخن و....

نهج‌البلاغه کتابی است در جلوه‌ای آسمانی که